https://doi.org/10.20901/pp.16.1.02

Podnet: 15.10.2025.
Revidiran: 9.4.2026.
Prihvaćen: 27.5.2026.

LIČNA AUTONOMIJA IZVAN INDIVIDUALIZMA I KOLEKTIVIZMA[1]

Aleksandra Bulatović[2]
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

Olivera Pavićević
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Srđan Korać
Institut za političke studije

Sažetak

Rad razmatra koncept lične autonomije izvan rigidne dihotomije individualizam–kolektivizam, sa posebnim fokusom na postkomunistička i posttranziciona društva. Polazeći od klasičnih liberalnih teorija autonomije, koje naglašavaju racionalnost, samoodređenje i individualnu odgovornost, rad analizira njihove domete i ograničenja u

1 Ovaj članak realizovan je uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-33/2026-03/ 200025, Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-33/2026-03/ 200039 i Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-136/2025-03/200044.

2 **Kontakti autora:**
Aleksandra Bulatović je viša naučna saradnica u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. E-mail: aleksandra.bulatovic@ifdt.bg.ac.rs. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4273-8583.
Olivera Pavićević je viša naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd. E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4455-7236.
Srđan Korać je naučni savetnik u Institutu za političke studije, Beograd. E-mail: srdjan.korac@ips.ac.rs. ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0722-6419.

kontekstima obeleženim istorijskim nasleđem kolektivizma, institucionalne slabosti i savremenim uticajem neoliberalnog kapitalizma. Posebna pažnja posvećena je razlikovanju autonomije, individualizma i individualnosti, kao i razmatranju relacione autonomije, koja ističe međuzavisnost, empatiju i društvenu ukorenjenost pojedinca. Kroz teorijsku analizu pokazuje se da održiva lična autonomija ne može biti svedena na izolovano samoodređenje, već zahteva kombinaciju individualnih kapaciteta i društvenih uslova koji omogućavaju razvoj autentičnog identiteta i odgovornog delanja. U tom smislu, rad nudi alternativni okvir za razumevanje autonomije kao multidimenzionalnog i relacijskog koncepta, relevantnog za društva koja ne slede striktne obrasce liberalnog individualizma, ali nisu ni potpuno kolektivistička.

Ključne reči: lična autonomija, individualizam, relacijska autonomija, postkomunistička društva, identitet.

UVOD

Vrednovanje lične autonomije u nekom društvu postavlja se kao granična linija između slobodnih, demokratskih i otvorenih društava, od onih koja to nisu. Autonomija podrazumeva političko–etički koncept koji pojedinca osposobljava da se suprotstavi paternalizmu i autoritarnim vlastima koji prete da ugroze njegovo samoodređenje. Postizanje lične autonomije otvara veliki broj pitanja povezanih sa kapacitetima i resursima koji omogućavaju svakom pojedincu u društvu da bira, traži i da se realizuje kao autonomna ličnost, na temelju samopoštovanja i samoregulacije. Takođe, lična autonomija podrazumeva preuzimanje odgovornosti spram efekata ostvarivanja te autonomije u kontekstu prava i sloboda drugih ljudi.

Teškoće u ostvarivanju lične autonomije mogu biti različitog porekla i predstavljaju kompleks individualno–psiholoških i društveno–civilizacijskih faktora. Osnovno značenje autonomije se odnosi na „samoupravljanje" ili „samoopredeljenje", ali iz ovih opštih koncepata proistekli su različiti koncepti autonomije koji su suprotstavljeni na različite načine (Piper 2016).

Dominacija lične autonomije kao vrednosti karakteristične za liberalna društva podrazumeva njen široko rasprostranjen značaj kao sveobuhvatnog dobra. Prepoznavanje lične autonomije kao zakonskog prava i „ultimativne vrednosti", prema nekim liberalnim teoretičarima, zahteva od države sposobnost da promoviše personalnu autonomiju članova društva zahtevajući pravo na autonomiju (Raz 1986). Međutim, različiti konteksti mogu opovrgnuti ličnu autonomiju kao centralnu vrednost. Ograničenja individualne slobode koja, za uzvrat, pružaju sigurnost, pretpostavljaju postojanje vrednosti koje nadmašuju autonomiju pružajući zaštitu, lojalnost i posvećenost (Oshana 2006).

Glavna kritika upućena liberalnim teoretičarima lične autonomije počiva na problemima složenog ustrojstva same ličnosti i spoljašnjih okolnosti sačinjenih od pravne, kulturne, društvene i ekonomske prakse. Pretpostavka o odnosima između građana i države ugrađena u konstrukciju liberalnog subjekta usredsređena je na pogrešnu koncepciju građana kao autonomnih, samodovoljnih i nezavisnih, što je teško pomiriti sa činjenicama o ljudskoj zavisnosti i ranjivosti (Fineman 2004; 2008).

U najizrazitijoj formi zapadne „kulture prava" lična autonomija se razume i postavlja kao apsolutna samodeterminacija, a život individue kao serija slobodnih životnih izbora, odn. apsolutna samoregulacija. U tom smislu, Todorov govori „o hipertrofiji pojma individualne autonomije" na Zapadu, koji više nije zadovoljan prepoznavanjem pojedinca kao neophodnog entiteta, već ga proglašava za samodovoljnog (Todorov 1989).

Sa druge strane, manjak lične autonomije se u postkomunističkim društvima ističe kao centralni problem u kreiranju novog kulturnog identiteta (Zwahlen 2015; Todorov 2002; Plotnikov 2012). Nedovoljno razvijen koncept lične autonomije u tim društvima potiče od različitog puta u modernost i drugačijeg pristupa konceptu ličnosti. Razlika u kulturnim programima modernosti nezapadnih (npr. postsovjetskog) društva odnosi se, između ostalog, na varijacije u značaju lične autonomije i institucionalnih sloboda (Zwahlen 2015).

Pitanje lične autonomije u postkomunističkim i posttranzicionim društvima se može postaviti kao centralna tema diskusije

o mogućnostima i kompetencijama njihovih građana da ostvare transformaciju na planu vrednosti i normi kojima će biti dovršen proces političke i ekonomske transformacije. Pored unutrašnjih teškoća, koje se pojavljuju kao posledica specifičnih društveno-istorijskih okolnosti modernizacije ovih društava, čini se da globalne tendencije takođe podrivaju ostvarivanje lične autonomije u savremenom društvenom kontekstu. Deregulisani uvezeni globalni neoliberalni kapitalizam i prateća politička paradigma nude siromašan institucionalni okvir za autonomno učešće u socijalnom životu, budući da građane svode na aktere vođene isključivo tržišnom racionalnošću (*homo economicus*), te tako brisanjem granica između ekonomskog ponašanja i kritičke angažovanosti potkopavaju demokratske institucije i, posledično, obezvređuju političku slobodu (Brown 2006, 2015; Read 2009; Wöhl 2011).

Suočavajući se sa kompleksnom prirodom i brojnim psihološkim, identitetskim, društvenim, etičkim i političkim dimenzijama koncepta lične autonomije, u radu se kroz teorijsku analizu traži odgovor na pitanje značenja, značaja i mogućnosti koncipiranja lične autonomije izvan strogih dihotomija individualizam–kolektivizam. Dok se lična autonomija odnosi na sposobnost samoodređenja u kontekstu društvenih i etičkih normi, individualizam se više fokusira na prioritet interesa pojedinca nad kolektivom, dok individualnost označava jedinstvene karakteristike koje čine ličnost posebnom.

Cilj ovog rada je prepoznavanje alternativnih puteva ka razumevanju i razvijanju lične autonomije u društvima koja su prolazila kroz drugačije putanje u ostvarivanju modernosti, pre svega posttranzicionih društava Evrope, uključujući i domaće društvo. Ključno pitanje koje vodi ovu analizu glasi: kako je moguće razvijati i prepoznavati ličnu autonomiju u društvima koja ne prate striktne norme liberalnog individualizma, a nisu ni potpuno kolektivistička?

Lična autonomija

Politička autonomija i građanska autonomija stoje u tesnoj vezi sa ličnom autonomijom, jer „moderna misao postavlja moralnu

težinu sposobnosti pojedinca da upravlja sobom, nezavisno od metafizičkog poretka ili uloge u društvenim strukturama i političkim institucijama" (Christman 2011). Lična autonomija karakteriše autonomnog aktera koji je ovladao sposobnošću da vodi samoodređujući život u skladu sa refleksivnim samorazumevanjem svog integrisanog sopstva i njegovom autentičnom suštinom. Rečima liberalnih teoretičara, lična autonomija je svojstvo koje osoba poseduje i koje joj omogućava da efikasno iskazuje svoj autentični identitet kao „istinsko sopstvo" (Dworkin 1988).

Na primer, pravo glasa i sloboda izražavanja omogućavaju pojedincu da učestvuje u političkim procesima, što direktno utiče na sposobnost da donosi autonomne životne odluke i oblikuje svoj identitet u skladu sa sopstvenim vrednostima. Ličnost koja je sposobna da bude autor svog života i ostvari samoregulaciju sposobna je da pravi vlastite izbore i da preuzme kontrolu nad svojom sudbinom kroz seriju samostalnih odluka koje traju kroz ceo životni vek (Raz 1986). U osnovi koncepta lične autonomije postavljen je racionalan i razuman dejstvenik, koji ima sposobnost da razmatra posledice svojih izbora, proverava usklađenost izbora i ličnih preferencija, kao i usklađenost tih izbora sa životnim planom. Racionalnost i razum omogućavaju dejstveniku da se razlikuje od drugih, razvije svoje nezavisno mišljenje i jedinstvenost (Rawls 1993).

Kritička samoprocena i samoevaluacija dozvoljavaju mogućnost greške u odluci, a razmatranje istih uvek daje šansu za prevazilaženje unutrašnjih podela i ponovno uspostavljanje integrisane celine (Frankfurt 1988). Fleksibilnost u razmišljanju i spremnost da se razmotre alternativne mogućnosti u situacijama u kojima se akter nalazi čine ličnu autonomiju vitalnim diskursom slobodnog delanja (Oshana 1998). Lična autonomija podrazumeva samoizbore koji su koherentni i usklađeni sa autentičnim identitetom, ali i ličnu odgovornost spram akcija i izbora. Postavlja se pitanje koje su to vrednosti i na koga se odnosi odgovornost. Da li je autonomija vrednost sama po sebi, ili sredstvo koje čuva određeni tip moralne, političke, psihološke ili socijalne ideje, ili pojedine elemente identiteta ličnosti (vrednosti, želje, težnje, uverenja, stavove, ciljeve)? Takođe, pitanje je i da li koncept autonomije pruža

konačna normativna značenja koja služe kao osnova za opravdanje drugih koncepata, praksi i institucija (Dimitrijević 2017).

U okvirima prosvetiteljske tradicije antropološkog optimizma, jedna od temeljnih pretpostavki socijalnosti je da razum, kao suštinska osobenost ljudske vrste nasuprot ostalim živim bićima, daje čoveku samosvest, slobodnu volju i sposobnost shvatanja sveta oko sebe, oblikujući njegov odnos prema drugim ljudima i članovima društvene zajednice. Slobodna volja je osnovna pretpostavka moralnog delanja, jer pokreće čoveka da odlučuje da li će izabrati dobro ili zlo kada namerava da preduzme radnju prema drugom ljudskom biću. Samoregulacija kroz racionalnost uma u kantijanskoj liberalnoj tradiciji povezana je sa moralnim delanjem.

Za Kanta, čovek je biće određeno spletenim prirodnim i racionalnim, odnosno teorijskim („čistim") umom, kojim spoznaje svet kakav jeste, i iskustvenim (praktičkim) umom, koji mu omogućava da postavlja ciljeve i bira delotvorna sredstva za njihovo ostvarivanje. U optimističnom duhu prosvetiteljske filozofije, Kant polazi od tvrdnje da čisti um pomaže čoveku da suzbije i kontroliše prirodne nagone, strasti i osećanja. Moralne dužnosti su zapovesti uma, a moralni zakoni univerzalni za sva racionalna bića i ne zasnivaju se na partikularnostima ljudske prirode ili kontigentnim okolnostima (Kant 2008, 36–46). Pošto um sam govori šta treba da činimo, nikakav spoljni autoritet (bog, pravo, običaji ili tradicija) ne nameće moral, već smo autonomni u biranju smera delanja. Izuzev dece i mentalno obolelih osoba, svi ljudi kao umna bića sposobni su da saznaju i procene šta je ispravno, i da delaju zato što je ispravno.

Dobra volja je pretpostavka istinske autonomnosti moralnog delovanja, odnosno samouvažavanja, kao jedinog puta ka doslednom izvršavanju dužnosti oslobođenom spoljnih pritisaka. Čovek dobre volje sâm sebi nameće moralni zakon kroz mukotrpnu izgradnju stava samopoštovanja, koji je osnova poštovanja prema drugima kao jednako moralno vrednim umnim bićima. Racionalnost je temelj prepoznavanja logičke konzistentnosti postupaka, izražene kroz tzv. zlatno pravilo: postupati prema drugima kao što bismo želeli da oni postupaju prema nama, što Kant dalje razrađuje kroz kategorički imperativ (Kant 2008, 28). Moralne dužnosti

obuhvataju obavezne ciljeve: dostizanje savršenosti kroz znanje i razvijanje nadarenosti, unapređivanje sreće drugih, poštovanje prava i razvijanje vrlina u ličnom moralnom usavršavanju (Kant 1993, 193–248).

Čovek kao umno biće poseduje unutrašnju vrednost u vidu dostojanstva, nezavisnu od toga kako ga vrednuju drugi ljudi (Kant 1993, 74). Poštovanjem drugih kao bića vrednih po sebi pokazujemo poštovanje moralu, jer pojam poštovanja prema osobama počiva na svesti o dužnosti (Kant 1990, 102[f]). Dužni smo uvek delati tako da poštujemo prirodu drugih pojedinaca kao racionalnih dejstvenika koji biraju vlastite ciljeve i kvalifikuju se da budu moralna i autonomna bića. Suprotno tome, osobu tretiramo kao puko sredstvo kada je primenom sile, manipulacije ili obmane primoravamo da služi našim ciljevima, a ne sopstvenim (Kant 1993, 74).

Kantova koncepcija autonomije ukazuje da sloboda leži u moralnoj upotrebi uma; priznanje da možemo nešto učiniti zato što tako treba omogućuje priznanje naše slobode (Kant 1990, 29). Biti autonoman znači ne samo oslobađanje od društvenih konvencija, već i put ka samokontroli kroz moralno postupanje koje uvažava moralni status drugih (O'Nill 2004, 263). Lična autonomija, u kojoj volja ima normativni autoritet za sve racionalne agente, može se smatrati „konceptom ličnosti" (Formosa 2013), a razlika između moralne i personalne autonomije ne bi trebalo da bude značajna (Waldron 2005).

Savremena diskusija o ličnoj autonomiji razlikuje se od Kantove moralne autonomije, jer je zasnovana na principima u koje akter veruje i koje niko razuman ne bi odbio (Ferrara 1998). Ona je povezana sa proceduralnim individualizmom, zasnovanim na akciji, izborima i donošenju odluka. Koncept lične autonomije sa vrednosnom neutralnošću ne određuje posebne vrednosti koje akter treba da potvrdi; njegovo proceduralno svojstvo stavlja se u prvi plan. Autonomija se može shvatiti kao „multidimenzionalni kapacitet", koji poprima različite oblike kod različitih pojedinaca, pa čak i kod istog pojedinca u različitim kontekstima ili vremenu (Benson 2001, 47).

Autonomija, shvaćena kao očuvanje centralnih identitetskih vrednosti, sagledava ličnu odgovornost kao obavezu pojedinca da

očuva autentičan identitet. Identitetska samousaglašenost pojavljuje se kao nužan uslov za samoopredeljenje. Pojedinac je autonoman kada poseduje interne kapacitete i eksterne uslove neophodne za efikasno izražavanje autentičnog identiteta u akciji (Piper 2016). Da bi osoba bila istinski autonoma, ona „zaista mora biti svoja" (Dworkin 1976, 24).

Različita koncipiranja lične autonomije povezana su sa klasičnim pojmom autonomnog racionalnog subjekta, koji se razvija kroz nekoliko pravaca: ka autentičnosti, ka ranjivosti, ka međuzavisnosti i empatiji (relaciona autonomija). Ovi pristupi ukazuju na mogućnost diskusije o različitim putevima realizacije autonomnog subjekta u postmodernom društvu, kao i u društvima sa drugačijom istorijsko–civilizacijskom pozadinom. Pri tome je neophodno uvažavati potrebu za ličnom autonomijom kao intrinzičnom vrednošću svakog ljudskog bića.

Kako je dosledno uvažavanje lične autonomije jedna od temeljnih pretpostavki slobodnih i otvorenih društava, a ujedno i srž građanske otpornosti spram paternalizma i autoritarnih mehanizama vladavine, sledeći odeljak biće usredsređen na razmatranje prisustva i odsustva lične autonomije u postkomunističkim društvima u kontekstu mogućnosti pojedinca da se posredstvom samopoštovanja i samoregulacije realizuje kao autonomna ličnost.

Smanjeni kapaciteti za ličnu autonomiju u postkomunističkim društvima — razlike u konceptu ličnosti

Subjektivnost je pečat moderne, a teritorija moderne počinje tamo gde se istina i normativna verodostojnost sagledavaju kroz njihovu usklađenost sa zakonima inheretnim umu ljudskog subjekta (Ferrara 1998). Da bismo pristupili diskusiji o konceptu lične autonomije u postkomunističkim društvima Evrope, potrebno je ukratko osvetliti specifičnosti njihove modernizacije. Efekti industrijalizacije i urbanizacije u komunističkim državama istočne i centralne Evrope izazvali su dvojaki efekat modernizacije i retradicionalizacije (Grancelli 1995). Civilizacijski uticaji masovnih migracija seoskog stanovništva u gradove izrodili su polutansku kulturu u kojoj se kolektivističko–zadrugarsko identitetsko jezgro uveliko

razlikovalo od individualističke kulture zapadnoevropskih gradova. Takva „urbana populacija nije mogla da iskusi tržišne relacije: i gradsko stanovništvo i urbanizovani seljaci bili su podjednako subjekti birokratske kontrole i indoktrinacije. Sovjetska sistematska akcija u socijalizaciji institucija osnažila je crte retradicionalizacije, kao što su socijalna pasivnost i poslušnost prema autoritetu" (Zaslavsku 1982 prema Grancelli 1995, 4).

Neautentična, lažna modernost koja se odvijala u posleratnim komunističkim društvima proizvela je paradoks: prisilno stvaranje modernosti dovodilo je do jačanja predmodernih i antimodernih formi društvenog života (Sztompka 1992). Krajem dvadesetog veka, nakon socijalističkog modernizacijskog eksperimenta, istočna i srednjeevropska društva našla su se dublje na periferiji nego ranije (Sztompka 1993). Međutim, komunistički kolektivizam i njegovi efekti ne pružaju kompletan odgovor na problem „civilizacijske nekompetencije" (Sztompka 1993). Naizgled beskrajni proces tranzicije, započet osamdesetih godina prošlog veka, ponovo ukazuje na problem izostanka prosvetiteljskog zaokreta u razumevanju subjekta i njegove autonomije. Samodefinisanje postkomunističkih (postkolonijalnih) subjekata neprestano se odvija kroz oblikovanje mitova autentičnosti, pribegavanje mimikriji i težnju ka autonomiji (Paris 2014). Liminalnost koja se kreće između „elogizovane prošlosti i napretka ka civilizovanom Zapadu" (Paris 2014, 279) kontinuirano nas vraća na temu prosvetiteljstva i individualnog subjekta moderne.

Primeri skorije teorijske analize istorije moderne političke misli u istočnoj i centralnoj Evropi ukazuju na specifičnosti uticaja prosvetiteljstva u ovom evropskom regionu. Tako Trenčenji, Janovski, Bar, Falina i Kopeček u zajedničkoj studiji (Trencsénui et al. 2016) naglašavaju da je prosvetiteljski diskurzivni modalitet izvršio snažan i dugotrajan uticaj, prevashodno ispoljen kao ideološki okvir za izgradnju nacije. Iako romantičarsko „nacionalno buđenje" deli zajedničko poreklo sa idejama prosvetiteljstva, ove ideje su primenjene u transformisanom epistemološkom okviru. Taj okvir nije potpuno gušio prosvetiteljsku viziju pravolinijskog civilizacijskog razvoja romantičarskim nacionalnim narativom; naprotiv, nacionalni romantičarski diskurs bio je spojen sa linearnim narativom u

eliptični modalitet, u kome predmoderne karakteristike doprinose uspešnoj modernizaciji (Trencsénui et al. 2016, 152).

Uprkos mešanju prosvetiteljskih i romantičarskih obrazaca, ispoljavale su se i njihove čiste forme, stvarajući značajne razlike u načinu razmišljanja karakteristične za različite kulturne prostore podeljene linijom Istok/Zapad. Posebno važna ilustracija ove različitosti odnosi se na koncept ličnosti. Romantičarska individualnost suštinski se razlikuje od individualizma zasnovanog na prosvetiteljstvu, jer prosvetiteljski individualizam vrednost individue ne meri dubinom njenih osećanja, budući da su ljudska bića (barem u principu) jednako vredna, već sposobnošću da se oslone na sopstvene racionalne kapacitete. Iako su idealizam i romantizam, čak i na Zapadu, snažno uticali na koncept ličnosti, povezujući dostojanstvo pojedinca sa određenom tradicionalnom hijerarhijom ili ličnim performansom, prosvetiteljski projekat postavio je suštinu koncepta ličnosti na temelju moralne autonomije pojedinca (Zwahlen 2015). Istovremeno, ovaj princip autonomije valorizovan je i u društvenoj praksi; ideja samoregulacije vođena opštim principima podrazumevala je „vrstu subjektivnosti sposobnu da obezbedi osnove za validnost inherentnu autonomnom subjektu“ (Ferrara 1998, 3).

Pokazalo se da je u Rusiji koncept ličnosti povezan isključivo sa aspektom individualnosti, pri čemu kreativna individualnost preuzima primat nad principom lične autonomije. Osnovna razlika leži u činjenici da prosvetiteljski koncept lične autonomije podrazumeva priznavanje i uvažavanje lične autonomije drugih. U slučaju nezavisne, nesputane individualnosti, oličene u kreativnoj ličnosti, drugi se percipiraju kao sredstvo samouzdizanja. Pojavljuje se paradoks karakterističan za semantiku romantičarske individualnosti, koji dovodi do ishoda po kome kreativna ličnost nije autonomna (Zwahlen 2015). „U svom postojanju ličnost zavisi od njene suprotnosti, anonimnog socijalnog miljea u kome ona traži priznanje svoje nesvodljive jedinstvenosti“ (Plotnikov 2012 prema Zwahlen 2015, 28). Analiza sovjetskog koncepta ličnosti oslikava ličnost „razapetu između vatrene vere u kreativnu individualnost ‘novog čoveka’ i dubokog nepoverenja u njegovu sposobnost da se

uzdigne do tog očekivanja, a kamoli ostvari autonomnu inicijativu“ (Zwahlen 2015).

Ono što dodatno komplikuje ostvarivanje lične autonomije u postkomunističkim društvima jeste savremena refleksija o ličnosti kao multidimenzionalnom kapacitetu. Lična autonomija podrazumeva sposobnost samoodređenja, kritičkog promišljanja, koherentnog izražavanja autentičnog identiteta i preuzimanje odgovornosti za sopstvene izbore (Christman 2011; Dworkin 1988; Raz 1986; Rawls 1993). U kontekstu postkomunističkih društava, gde su istorijske i institucionalne prepreke često oblikovale „pseudo-liberalne subjekte“ (Zwahlen 2000), razvijanje autentične autonomije zahteva proceduralni individualizam i kapacitete za relacijsko promišljanje – prepoznavanje autonomije drugih, empatiju i fleksibilnost u izborima (Benson 2001; Piper 2016). Ovo implicira da autonomija nije samo stanje oslobođenja od spoljašnjih pritisaka, već aktivni proces samoregulacije, moralne odgovornosti i samousaglašenosti identiteta, čime se prevazilazi opasnost od samovoljnog individualizma i njegovih hijerarhijskih posledica (Todorov 2002).

U postkomunističkim društvima istorijski i kulturni faktori oblikovali su smanjene kapacitete za ličnu autonomiju, ali koncept autonomije, kada se sagleda kroz relacijsku, proceduralnu i autentičnu prizmu, pruža okvir za razumevanje i razvijanje subjektivnog integriteta i moralnog delanja u savremenom društvu. I pored složenih istorijskih nasleđa, lična autonomija može biti prepoznata kao intrinzična vrednost, čija realizacija zahteva ne samo individualne kapacitete, već i društvenu podršku i međuzavisnost. Ova konceptualna redefinicija dobija dodatnu težinu u postsocijalističkim kontekstima, gde se jaz između formalno garantovanih i stvarno dostupnih oblika participacije pokazuje kao ključni limitirajući faktor autonomije (Korać, Bulatović 2023: 103).

U savremenim teorijama autonomije sve se više napušta ideja autonomije kao isključivo individualne, unutrašnje sposobnosti racionalnog izbora, i naglasak se pomera ka njenoj relacijskoj i institucionalno uslovljenoj prirodi. Autonomija se tako ne razume samo kao svojstvo pojedinca, već kao kapacitet koji se formira i ostvaruje u okviru društvenih odnosa, političkih struktura i dostupnih oblika participacije. U tom smislu, mogućnost

autonomnog delovanja zavisi od toga u kojoj meri su institucionalni i društveni okviri otvoreni za građansko učešće i u kojoj meri omogućavaju stvarno, a ne samo formalno učešće u javnoj sferi.

Razumevanje suštine lične autonomije: nezavisnost ili međuzavisnost

Vrednovanje lične autonomije podrazumeva da svaki čovek ima pravo da teži sopstvenoj sreći, sve dok njegove akcije ne krše prava drugih. Temeljna potreba za autonomijom povezana je sa težnjom ljudi da imaju kontrolu nad svojim delovanjem, kompetentnost i osećaj povezanosti (Ignjatović i Bošković 2017). Ona je u tesnoj vezi sa slobodom, individualnom odgovornošću i ličnim dostojanstvom. Međutim, razvoj i ostvarivanje individualne autonomije zahteva društvenu podršku, jer može doći do nekompatibilnosti između samoodređenja pojedinca i preovlađujućih institucionalnih aranžmana (Kemmlmeier i sar. 2003 prema Ignjatović i Bošković 2017, 153).

Delimična konfuzija u definisanju autonomije proističe i iz različitih tumačenja relacije između individualnosti i autonomije. Prema nekim autorima, individualnost je kombinacija nezavisnosti, autonomije i personalne jedinstvenosti, u isto vreme posvećene istorijski utvrđenim javnim ili zajedničkim svrhama. Hegel i Niče sagledavali su individualnost kao savršenost i distinkciju ljudskog bića u odnosu na prirodu (Church 2011). Premoderni naglasak na izuzetnosti i emocionalnom samoizražavanju, međutim, može dovesti do tenzije unutar liberalnog koncepta lične autonomije, koji insistira na jednakosti prava svih pojedinaca (Okkin 1999 prema Church 2011, 199).

Rad na sebi, shodan premodernom poimanju individualnosti, neraskidivo je povezan sa osećajem izuzetnosti i jedinstvenosti u odnosu na druge, dok liberalni koncept lične autonomije promoviše razvoj identitetske posebnosti kroz slobodne izbore koji uvažavaju autonomiju drugih. Ipak, kako pokazuje Zwahlen (2015), i savremeni zapadni liberalni modeli ponekad zapadaju u sličnu grešku sovjetskog koncepta, naglašavajući individualnost i nezavisnost više nego autonomiju i solidarnost.

Koncept moralne autonomije, za razliku od „kreativne individualnosti", omogućava pojedincima da se razvijaju unutar sebe i odupru spoljašnjoj kontroli, posebno pod pritiskom. Ako je kompletno značenje ljudskog života postalo individualno, zahtevajući autonomiju i etički smisao delanja (Church 2011, 200), lična autonomija podrazumeva kritičko razmišljanje i preuzimanje obaveza koje afirmišu povezanost sa drugima. Ona uključuje pravo autonomnog pojedinca na zaštitu od proizvoljnog mešanja države (Stoeckl 2014 prema Zwahlen 2015) i podrazumeva pozitivnu slobodu, koja se oslanja na želje, sposobnosti i psihološke resurse za samoupravljanje (Oshana 2003, 102).

Naglašavanje samoindividualizma i nezavisnosti može dovesti do izolacije i slabljenja krugova brige — od zajednice, preko porodice, do samog sebe. Ekstremni individualizam ugrožava autonomiju, jer ličnost bez povezanosti sa drugima postaje „kolekcija impulsa i beskonačno raspršivanje" (Todorov 2002). Održiva lična autonomija, kako su ukazivali Frankfurt (1988), Berlin (1969) i Dworkin (1988), ne može biti izolovana od društvenih mreža, normi, vrednosti i međuzavisnosti.

Poseban test za autonomiju predstavljaju periodi krize, kada individua redukuje složenost ličnosti na preživljavanje i zadovoljenje osnovnih potreba (Golubović 1999). U takvim situacijama, održavanje „interaktivne kompetencije" (Habermas 1979) omogućava očuvanje sopstvenog „ja" u kolektivnoj sredini. Samo pojedinac koji ima kontrolu nad sopstvenim životom može verodostojno učestvovati u zajedničkom odlučivanju o opštem dobru. Učešće u društvenom životu zasnovano je na solidarnosti — osećaju da oni koji žive zajedno dele istu sudbinu i treba da deluju zajedno (Barry 2005, 183; Fatić 2009, 37).

Pojedinci u zajednici stiču autonomiju kroz međusobno priznavanje vrednosti drugih, kako to pokazuje afrički filozof Džon Mbiti u konceptu ubuntua: „Ja sam zato što mi jesmo, i pošto mi jesmo, ja postojim" (Mbiti 1970, 141; Menkiti 1984, 176). Snaga lične autonomije ne izvire iz izolovanih prava i sloboda, već iz aktivnog učestvovanja u mrežama međuzavisnosti i uzajamnog priznavanja, što omogućava istinsku slobodu u okviru kolektivnog života.

Zaključna razmatranja o određenju autonomije naspram autentičnosti

Problem „nedostatka lične autonomije" u postsovjetskom društvu podstiče na preispitivanje validnosti zapadnog koncepta autonomije, koji je pretrpeo značajne promene tokom dvadesetog veka (Zwahlen 2015). „Hipertrofija pojma individualne autonomije", koji razdvaja pojam autonomije od konstruktivnog odnosa prema zajednici, kao i fokus na proceduralne koncepcije autonomije ispražnjene od sadržaja, čine da „razgovori o pravima postaju banalni" (Todorov 1989; Clapham 2007, prema Zwahlen 2015, 39). U tom smislu može se zaključiti da nisu individualizam (ili liberalizam) osnova same ideje o ljudskim pravima, već moralna autonomija. Moderno nasleđe koncepta autonomije i njegovo kritičko razvijanje u pluralističkim društvima treba posmatrati kroz prizmu raznovrsnosti savremenog iskustva, uključujući i ruske i zapadne koncepte (Zwahlen 2015, 40).

Ako se u zaključku možemo složiti da je obaveza podsticanja autonomije stvar socijalne pravde (Oshana 2006, 200–206), ipak treba imati u vidu dve stvari. Prvo, da je koncept lične autonomije vršio ogromnu „gravitacionu silu" u odnosu na sve druge probleme moralno-filozofskog razmišljanja, praveći fuziju diskursa pravde i slobode (Honeth 2001, prema Ivković 2017, 78). Drugo, da je koncept autonomnog subjekta u zapadnoj kulturi prošao kroz temeljne promene u odnosu na ranu modernost. Pojam subjekta, ali i pojam autonomije (iako u manjoj meri), shvaćeni kao ideja samoregulacije vođene opštim principima, postali su problematični (Ferrara 1998, 7). Ako je rana modernost bila obeležena pojmom autonomije, pozna modernost može se označiti pojmom autentičnosti. Smena koncepta subjektivnosti uvodi novu ideju o stepenu prilagođavanja koja će zameniti rane moderne dihotomije na racionalno/iracionalno, važeće/nevažeće, pravedno/nepravedno, istinito/lažno, legitimno/nelegitimno i tako dalje. Savremena relevantnost pojma autentičnosti poseduje ključnu važnost u novom razumevanju validnosti, zasnovanom na refleksivnoj presudi koja je potencijalno sposobna da ostvari istinitost i pomiri univerzalizam sa „činjenicom pluralizma" (Ferrara 1998, 7).

Autentičnost kao prožimajući, nadovezujući, ali i različit koncept subjektivnosti u odnosu na ličnu autonomiju pruža potencijal za ukidanje zapadne modernosti u njenom kolonijalnom obliku. Ona mora biti odbijena kada se pojavljuje kao generator binarnih opozicija na Zapad i ostale ("West and Rest"). Tim pre što potraga za autentičnošću u modernoj zapadnoj misli, „kao potraga za istinom o sebi", nadilazi individualizam samoispunjenosti i povezuje nas sa postojećim „horizontima od značaja" (Taylor 1991, 3–4). Autonomija jeste pretpostavka autentičnosti, ali autentičnost ne treba svoditi na individualnu samodeterminisanost, već je treba razumeti kao sposobnost emocionalnog prihvatanja neželjenih aspekata stvarnog sebe i hrabrost ljudi da prate svoje moralne intuicije, čak i kada ih je teško prevoditi na jezik apstraktnog razmišljanja (Ferrara 1998, 7).

Savremena kompleksna društva, unutar pluralnosti subkultura, načina života, vrednosnih orijentacija i moralnih perspektiva, tragaju za zajedničkim pogledom na dobrobit. Prema Ferrari, eudaimonija shvaćena kao autentičnost ili samorealizacija predstavlja jedini način za razumevanje valjanosti, kako teorijske tako i praktične. Refleksivna presuda je organon ove novonastale koncepcije valjanosti. To zapravo znači da je nemoguće da bilo ko donese refleksivnu presudu ako ne zadovolji sledeća tri zahteva: da poseduju sposobnost da razmišljaju za sebe (ideja autonomije), da poseduju sposobnost da razmišljaju sa stanovišta ostalih i da poseduju sposobnost da misle dosledno (Ferrara 1998, 7).

Ako autonomija predstavlja hrabrost individue da se upravlja prema svom umu, autentičnost predstavlja hrabrost da se procenjuje u skladu sa sopstvenim vrednostima. U toj tački traži se prostor za identitetsku revalorizaciju onih društava koja decenijama opstaju u stanju samoprezira, mimikrije, kompleksa nižih i viših vrednosti u odnosu na izmičući centar oličen u kulturi Zapada.

Brisanje „čiste razlike" između Zapada i drugih ne isključuje značaj lične autonomije; naprotiv, ona se pojavljuje kao nedostajuća suština u transformaciji ovih društava. Međutim, koncept autonomije zahteva preispitivanje i usaglašavanje sa procesima gubljenja i izgradnje identiteta između fiksacija i rasutosti. Neslaganje između stavova identiteta i autonomije dovodi do antiteze između

koncepta autentičnosti i autonomije. Izgradnja autentičnosti kao znaka autonomije tera nas da ispitamo status faktora koji doprinose našem identitetu i našoj samosvesti na načine od kojih ne možemo da pobegnemo, ali želimo da im damo manje suštinsku i centralnu ulogu (Oshana 2005, 77–97). Identitetska otuđenost pojavljuje se u slučajevima kada se osoba samoidentifikuje prema karakteristikama koje imaju snažnu društvenu i psihološku snagu, ali ih osoba suštinski ne vrednuje niti ocenjuje kao centralne. Prihvatanje neizbežnih aspekata sopstva potkopava identitet i ugrožava autonomiju (Oshana 2005, 77–97). U tom smislu, „priprema za samostalnost protagonista demokratskih revolucija osuđena je na slepo imitiranje svojih staratelja" (Buden 2010). Izmicanje „samoizolaciji", koja podstiče stagnaciju i izolaciju, i „odustajanje od sebe" traži popunjavanje praznine — identitet koji treba preoblikovati (Paris 2014, 277).

Odnos autonomije i autentičnosti u postkomunističkim društvima pojavljuje se kao problematičan u smislu njihovog sleda. U postkomunističkim društvima autentičnost ne proizlazi iz autonomije, već obrnuto. Zabranjivani zastupnici civilnog društva u komunističkom svetu obično su se slagali da tradicionalna udruženja, kao što su porodica, verske grupe i različite vrste intelektualnih krugova, mogu funkcionisati kao legitimni izdanak autentične svesti, ako imaju resurse i prostor (Klingsberg 1992). Prelazak u civilno društvo značio je, u izvesnom smislu, „predaju individualnog razloga i svesti", kao i „samootuđenje" (Dimitrov 1992, prema Klingsberg 1992, 878). „Antipolitička politika" i antipolitička država, kao zagovaranje nove prosvetiteljske političke filozofije, predstavljale su nametanje gotovo podjednako veštačko kao što bi bilo u slučaju da se civilnom društvu nametao pojam univerzalnog proleterijata (Klingsberg 1992, 878). Vera u autentične pojedince trebalo je da bude u saglasju sa institucionalnim identitetom civilnog društva. Ta vera bila je u većoj meri oslonjena na kapacitet humanizma nego na zakonska prava u čuvanju prostora za autonomne društvene aktere (Havel i Brodsku, prema Klingsberg 1992, 881).

Pregovori o autentičnosti kulturnog identiteta u postkomunističkim društvima zahtevaju razumevanje međuzavisnosti i dijalektičke perspektive ponuđenih koncepata, sa ciljem da se izbegne

položaj inferiornosti. Vrednovanje individualne slobode kao kolektivnog blagostanja i građanske svesti preko „seljačkog mentaliteta" preti da postane „forma bez supstance" (Andreescu 1996, prema Paris 2014, 277). Stoga je neophodna decentralizacija pojma autonomije koja uvažava različitosti kolektivne inteligencije kao akumulirane mudrosti društvene grupe kojom je prožeto „socijalno sopstvo" (Meyers 2005, 37). Iako sa stanovišta autonomije ova činjenica društvenosti i socijalnog prožimanja sopstva može izgledati kao problem, ovaj prigovor se zasniva na siromašnom konceptu kulture, nesporazumu akulturacije i, možda, na nesporazumu autonomije. Kulture obezbeđuju sebi, kao socijumu, kako veštine otpora, tako i veštine rešavanja, koje su podjednako neophodne za autonomiju (Meyers 2005, 37). Podizanje nivoa autonomije i pojedinačnih vrednosnih izbora kao moralnih imperativa ne može jednostavno pretpostaviti oblik u kome će se autonomija realizovati. Ukoliko se stvarno želi postići u svim aspektima modernog života, pretpostavka autonomije sastoji se u činjenici da malo ljudi koji je podržavaju mora energično raditi na obrazovanju za kontradikciju i otpor (Adorno i Becker 1983, 103–110).

Reference

Adorno, Teodor, i Hellmut Becker. 1983. "Education for Autonomy." *Télos* 56: 103–110.

Anderson, Joel. 2014. "Autonomy and Vulnerability Entwined." U *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*, ur. K. Mackenzie, W. Rogers i S. Dodds. New York: Oxford University Press.

Barry, Brian. 2005. *Why Social Justice Matters.* Cambridge: Polity Press.

Braudo–Bahat, Y. 2017. "Towards a Relational Conceptualization of the Right to Personal Autonomy." *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law* 25(2): 111–154.

Benson, Phil. 2001. *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning.* Harlow: Pearson Education.

Berlin, Isaiah. 1969. *Two Concepts of Liberty: Four Essays on Liberty.* Oxford: Oxford University Press.

Brown, Wendy. 2006. "American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization." *Political Theory* 34(6): 690–714.

Brown, Wendy. 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.

Buden, Boris. 2010. „Deca postkomunizma." *Peščanik*. Pristupljeno 21.3.2024. https://pescanik.net/deca-postkomunizma/.

Christman, John. 2011. *Moral and Political Philosophy.* Stanford Encyclopedia of Philosophy. Pristupljeno 3.4.2023. http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/autonomy-moral/.

Church, Jeffrey. 2011. *Infinite Autonomy: The Divided Individual in the Political Thought of G. W. F. Hegel and Friedrich Nietzsche.* Pennsylvania State University Press.

Dimitrijević, Nenad. 2017. "Liberal Autonomy in a Troubled Context." *Filozofija i Društvo* 28(1): 90–109.

Dworkin, Gerald. 1976. "Autonomy and Behavior Control." *Hastings Center Report* 6: 23–28.

Dworkin, Gerald. 1988. *The Theory and Practice of Autonomy.* New York: Cambridge University Press.

Fatić, Aleksandar. 2009. *Freedom and Heteronomy: An Essay on the Liberal Society.* Beograd: Institute of International Politics and Economics i Centre for Security Studies.

Ferrara, Alessandro. 1998. *Reflective Authenticity: Rethinking the Project of Modernity.* New York: Routledge.

Fineman, Martha Albertson. 2004. *The Autonomy Myth: A Theory of Dependency.* New York: The New Press.

Fineman, Martha Albertson. 2008. "The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition." Yale Journal of Law & Feminism 20(1): 1–23. Pristupljeno 2.5.2023. http://digitalcommons.law.yale.edu/yjlf/vol20/iss1/2.

Formosa, Paul. 2013. "Kant's Conception of Personal Autonomy." *Journal of Social Philosophy* 44(3): 193–212.

Frankfurt, Harry. 1988. *The Importance of What We Care About: Philosophical Essays.* Cambridge: Cambridge University Press.

Grancelli, Bruno. 1995. *Social Change and Modernization: Lessons from Eastern Europe.* Berlin: Walter de Gruyter.

Golubović, Zagorka. 1999. *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta.* Beograd: Republika.

Habermas, Jürgen. 1979. *Communication and the Evolution of Society.* Boston, MA: Beacon Press.

Ignjatović, Suzana, i Aleksandar Bošković. 2017. *Individualizam.* Beograd: Institut društvenih nauka.

Ivković, Marjan. 2017. "The Intersubjectivist Conception of Autonomy: Axel Honneth's Neo–Hegelian Critique of Liberalism." *Filozofija i Društvo* 28(1): 74–89.

Kant, Imanuel. 1990. *Kritika praktičkog uma.* Beograd: BIGZ.

Kant, Imanuel. 1993. *Metafizika morala.* Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Kant, Imanuel. 2008. *Zasnivanje metafizike morala.* Beograd: Dereta.

Klingsberg, Ethan. 1992. "The State Rebuilding Civil Society: Constitutionalism and the Post–Communist Paradox." *Michigan Journal of International Law* 13(4): 866–907.

Korać, Srđan T., Bulatović, Aleksandra. 2023. „Uloga organizacija građanskog društva u konstituisanju ant"ikorupcijske politike u Srbiji." *Srpska politička misao* 79(1): 101–123.

Krylova, Anna. 2000. "The Tenacious Liberal Subject in Soviet Studies." *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 1(1): 119–146.

Mbiti, John. 1970. *African Religions and Philosophies.* New York: Doubleday and Company.

Menkiti, Ifeanyi A. 1984. "Person and Community in African Traditional Thought." U *African Philosophy: An Introduction*, ur. Richard A. Wright, 171–181. Lanham, MD: University Press of America.

Meyers, Diana Tietjens. 2005. "Decentralizing Autonomy: Five Faces of Selfhood." U *Autonomy and Challenges to Liberalism*, ur. J. Anderson i J. Christman, 27–55. New York: Cambridge University Press.

Musschenga, A.W. 2001. "Introduction." U *The Many Faces of Individualism*, ur. A. Van Harskamp i A.W. Musschenga, Leuven: Peeters.

Nedelsky, J. 1989. "Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts, and Possibilities." *Yale Journal of Law and Feminism* 1(1): 7–36.

O'Neill, O. 1989. *Constructions of Reason.* New York: Cambridge University Press.

O'Nil, O. 2004. „Kantovska etika." U *Uvod u etiku*, ur. P. Singer, 261–282. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Oshana, M. 1998. "Personal Autonomy and Society." *Journal of Social Philosophy* 29(1): 81–102.

Oshana, M. 2003. "How Much Should We Value Autonomy?" *Social Philosophy and Policy* 20(2): 99–126.

Oshana, M. 2005. "Autonomy and Self–Identity." U *Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays*, ur. J. Anderson i J. Christman, 77–97.

Oshana, M. 2006. *Personal Autonomy in Society.* Aldershot, UK: Ashgate Publishing.

Paris, A.C. 2014. "Negotiating The Romanian Quest for Cultural Identity After 1989: Between Authenticity and Mimicry, Self and Neo–colonization." *European Scientific Journal* 10(17): 272–288.

Pavićević, Olivera. 2009. „Tranzicija i kriminal." U *Pojedinac, porodica i preduzeće u uslovima društvenoekonomske krize*, 367–380. Novi Sad: USSE.

Piper, P. 2016. "Achieving Autonomy." *Social Theory and Practice* 42(4): 767–792.

Plotnikov, N. 2012. "The Person is a Monad with Windows: Sketch of a Conceptual History of 'Person' in Russia." *Studies in Eastern European Thought* 64(3–4): 269–299.

Radovanović, Vencislav. 1998. „Stid: šara ili nedovršena celina? — Defragmentacija jednog osećanja." *Psihologija* 31(1–2): 45–66.

Raz, Joseph. 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

Rawls, John. 1993. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Read, Jason. 2009. "A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity." *Foucault Studies* 6: 25–36.

Sztompka, Piotr. 1992. "Dilemmas of the Great Transition." *Social Studies* 2(8): 9–28.

Sztompka, Piotr. 1993. "Civilizational Incompetence: The Trap of Post–Communist Societies." *Zeitschrift für Soziologie* 22(2): 85–95.

Tcivilno društvo učestvuje u javnim politikamaaylor, Charles. 1991. *The Malaise of Modernity*. Ontario: Anansi.

Timmerman, G. 2010. "Respect for Autonomy and Authenticity: The Pastor's Responsiveness to the Person of Pastoree." *Ethical Perspectives* 17(2): 309–314.

Todorov, Tzvetan. 1989. *The Deflection of the Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford Humanities Center.

Todorov, Tzvetan. 2002. *Imperfect Garden: The Legacy of Humanism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Trencsényi, B., Janowski, M., Baar, M., Falina, M., i Kopecek, M. 2016. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe, Vol. I: Negotiating Modernity in the "Long Nineteenth Century"*. New York: Oxford University Press.

Zwahlen, R. 2015. "The Lack of Moral Autonomy in Russian Concept of Personality: A Case of Continuity across the Pre–Revolutionary, Soviet and Post–Soviet Periods?" *State, Religion and Church* 2(1): 19–43.

Volzer, Majkl. 1998. „Sigurnost i dobrobit." U *Savremena politička filozofija*, ur. Janoš Kiš, 417–451. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Waldron, Jeremy. 2005. "Moral Autonomy and Personal Autonomy." U *Autonomy and Challenges to Liberalism: New Essays*, ur. J. Christman i J. Robertson, 307–330. New York: Cambridge University Press.

Wöhl, Stefanie. 2011. "The Political Rationality of Neoliberalism: A View Following Wendy Brown's Reflections on Democracy." *Globalizations* 8(5): 669–682.

Abstract

Personal Autonomy Beyond Individualism and Collectivism

This paper examines the concept of personal autonomy beyond the rigid dichotomy of individualism and collectivism, with a particular focus on post-communist and post-transitional societies. Building on classical liberal theories of autonomy, which emphasize rationality, self-determination, and individual responsibility, the paper analyzes their scope and limitations in contexts shaped by the legacy of collectivism, institutional fragility, and the contemporary influence of neoliberal capitalism. Special attention is given to distinguishing autonomy from individualism and individuality, as well as to the concept of relational autonomy, which highlights interdependence, empathy, and the social embeddedness of the individual. Through theoretical analysis, the paper argues that sustainable personal autonomy cannot be reduced to isolated self-determination but requires a combination of individual capacities and social conditions that enable the development of an authentic identity and responsible agency. In this sense, the paper offers an alternative framework for understanding autonomy as a multidimensional and relational concept, relevant for societies that do not strictly follow the patterns of liberal individualism, yet are not fully collectivist.

Key words: *personal autonomy, individualism, relational autonomy, post-communist societies, authenticity.*